
DRUŠTVENE I HUMANISTIČKE NAUKE U TRANZICIJI

ĐORĐE PAVIĆEVIĆ

Postoji veliki raskorak između institucionalnih imperativa i realnih problema s kojima se građani suočavaju i za koje traže rešenje. Strukturne reforme, fiskalna stabilizacija, budžetski ekvilibrijum, bezbednosne pretnje – to su neke od novih reči koje se koriste za velike političke i ekonomske ciljeve, dok građani gube posao, stanove i zdravlje, postaju kriminalci jer ne plaćaju račune ili ne mogu da se prehrane, a sve više je i beskućnika. Pre tih, postojale su neke druge reči koje su takođe pravile sličan raskorak: izgradnja države, nacionalni interes, privatizacija, liberalizacija, demokratizacija, ljudska prava, tržište. Paradoks o kome ovde govorim, sastoji se u tome što su sve te reči upućivale na skup mera čiji je cilj da se stvore društveni uslovi u kojima će građani imati vlastiti život pod svojom kontrolom, dok je realni učinak tih mera bilo stanje u kome su građani nemoćni, ranjivi i zavisni, i to na način na koji ranije nisu bili. Paradoks se odnosi i na političare. Kako objasniti njihovu privrženost jednoj agendi za koju je očito da je u velikom raskoraku sa samom sobom, a političari je i dalje zagovaraju kao jedinu opciju na stolu?

Sličan problem javlja se i u društvenim i humanističkim naukama. Problemi o kojima raspravljaju akademski radnici kao da nemaju mnogo veze sa njihovim interesima. Njihovu agendu i projekte zadaju drugi akteri ili slučajni događaji više nego unutrašnja logika problema ili naučni interes. Sudbina marksizma je dobar primer. Do objavljivanja “svetske ekonomske krize”, marksizam i njegovo nasleđe bili su marginalizovani na akademskoj agendi gotovo dve decenije. Štaviše, to je važilo i za čitav paket srodnih problema i tema poput nejednakosti, socijalne sigurnosti, klase, dominacije, kapitala itd. Sve što

je proizvodilo nemoć, ranjivost ili zavisnost, moralo se za to vreme formulisati u pravničkim kategorijama. Marksistička teorija je dobila ponovo na značaju kada se socijalni problemi nisu više mogli prekriti pričama i diskursima o ljudskim pravima. Nije neobično, a nije ni mimo tradicije društvenih i humanističkih nauka, da se dominantne istraživačke agende preklapaju sa dominantnim političkim i ekonomskim interesima.

Ovde želim da pažnju skrenem na taj raskorak i za to ću se poslužiti jednim primerom. Reč je o specifičnoj istraživačkoj agendi koja polazi od koncepcije demokratske tranzicije. Ta koncepcija je zauzimala dominantno mesto u mnogim naučnim disciplinama. Moji zaključci su provizorni. Tranziciona agenda je izgubila značaj, a u dobroj meri i smisao, i sada se više ne zna ko je gde stao, kuda je pošao i zašto baš tamo ide. Izgubljena je jedna platforma koja je predstavljala stabilnu referentnu tačku, a druge nema. Takvo stanje dobro opisuje Hana Arent kao “stalno kretanje tamo-amo, komešanje u potpunoj sterilnosti”. To je stanje kada neka sfera života “nije lišena samo svoje osnovne stabilizujuće snage, već i početne tačke u kojoj se menja, u kojoj postaje nešto novo”.

PROBLEM TRANZICIJE

158 Pitanje odakle raskorak i šta on znači – zahteva ozbiljno razmatranje. Ovde ću ga samo ilustrovati kratkom analizom normativnog okvira istraživanja koji zadaje pojam tranzicije. Taj pojam je ušao u širu upotrebu pošto je prvobitno bio skovan da označi prelazak latinoameričkih država iz autoritarnih u demokratske režime. S vremenom, postao je politički okvir i uputstvo za političko delovanje i institucionalne reforme, ali i istraživački okvir. Ideja je bila da se veliki politički problemi mogu rešavati političkim inženjeringom pod nazivom tranzicija – što je bio svojevrsni obred prelaska iz nečega u demokratiju.

U prethodnih nekoliko decenija taj pojam obeležio je agendu mnogih društvenih naučnika u oblastima sociologije, političkih nauka, prava, ekonomije itd. Pojam tranzicije ušao je u društvene nauke, u značenju koje mu se danas pripisuje, tokom osamdesetih godina preko jednog velikog projekta *Transitions in Democracy* (O Donnell, Schmitter, Whitehead). Tranzicija se tu odnosila na istraživanje promena vlasti u Južnoj Americi – na prelaz od autoritarnih režima ka demokratijama. Huan Lin i Alfred Stepan su okvir istraživanja proširili i na istočnoevropske zemlje u slavnoj knjizi iz 1996. godine pod nazivom *Demokratska tranzicija i konsolidacija*. Njihova istraživanja dala su okvir za objašnjenje prelaska društava iz stanja A (nedemokratija) u stanje B (demokratija). Taj put nije pravolinijski i može se preći na nekoliko načina. Na putanji se nalazi nekoliko čvorišnih tačaka. Jedna se tiče načina

promene vlasti: da li je ona bila nasilna ili ne, da li je bilo nagodbe sa nedemokratskim starim režimom ili ne. Druga tačka se tiče institucionalizacija (garantovanje ličnih/građanskih i političkih prava, ekonomske slobode, način podele vlasti, fer i slobodni izbori). Na kraju dolazi tačka konsolidacije demokratskog političkog sistema (ustavna konsolidacija, predstavnička konsolidacija, konsolidacija ponašanja i konsolidacija civilnog društva).¹

Važna je struktura objašnjenja i logika argumenta. Postoje dve definisane tačke. Početna tačka koja ima negativan predznak, jeste nedemokratija. Završna tačka bez negativnog predznaka jeste demokratija. Između je nekoliko utabanih staza kojim se društva mogu kretati između tačke A i B, ali sa definisanim zadacima na svakom od čvorišta. Izvan razmatranja ostaje vrednost poslednje stanice na tom putu. Ona je, naime, definisana kao poseban tip liberalne demokratije sa stabilnim skupom institucija. Elementi demokratije su zagwarantovani kroz fer i slobodne izbore za predstavničke institucije, kao i slobodom izražavanja i udruživanja. Liberalni elementi se obezbeđuju garancijama za skup ličnih sloboda i slobodnim tržištem. Reč je o modelu demokratije koji je definisan posle Drugog svetskog rata i koji je svoj ideološki zamah dobio tokom sedamdesetih i osamdesetih godina dvadesetog veka nakon raspada socijal-demokratskih režima, odnosno reformi socijal-demokratskih partija u Zapadnoj Evropi, te urušavanja socijalističkih poredaka u Istočnoj Evropi. Padom socijalističkih poredaka taj model je zadobio izuzetnu ideološku hegemoniju i – tako se činilo – zbrisao sve protivnike sa političke scene. Ideološka hegemonija, međutim, nikada nije dobila stabilno teorijsko utemeljenje, mada su se gotovo sve teorije trudile da pokažu da su njihove pretpostavke saglasne sa ovako određenim skupom institucija. Liberalna demokratija, odnosno jedan njen model, izgubila je realnu konkurenciju. Unutar tog okvira ostao je uzan prostor za raspravu o identitetskim pitanjima ili pitanjima jednakosti, socijalne pravde i preraspodele. Mimo toga, pitanja su rešavana na terenu: oružjem, sankcijama, policijom, prinudom.

Sa političke scene, ali i iz akademskih institucija, nestali su alternativni programi i alternativni ideali dobro uređenog društva. Prema tumačenju brazilskog mislioca i aktiviste te američkog profesora Roberta Mangabeire Ungera,² veliki deo

¹ Ovo je gruba skica okvira u kojima se kreće izučavanje tranzicije u obliku koji se navodi u knjizi nemačkog politikologa Wolfganga Merkela *Transformacija političkih sustava* koja je objavljena 2010. godine.

² Unger je autor čija celokupna karijera dobro ilustruje teorijske i praktične napore da se demistifikuju pretpostavke na kojima počiva liberalno-kapitalistički poredak, ali i da se ponudi alternativa koja bi mogla da mobilise

sveta podlegao je diktaturi ne-alternative, dakle shvatanju da postojeće uređenje reflektuje nužnosti društvenog života i da je alternativa ili nemoguća ili uvek lošije rešenje. Druge opcije su nerealne, neodržive ili nestabilne. Sve poznate kritike i osvedočene manjkavosti tog poretka odbijaju se od zida nepostojanja alternative. Teret dokaza prebacuje se, u starom konzervativnom maniru koji je uveo Edmund Berk, na onoga koji predlaže promenu. Međutim, teret dokaza postavljen je tako da je nemoguće dati ga iz najmanje dva razloga. Jedan je to što su kriterijumi procene postavljeni tako da se ono što drugi vrednuju ne računa. Kao da jedni daju golove, a drugi pogađaju koševе, ali pobeđuje tim koji da više koševa. Ukratko, rasprava o kriterijumima procene obavijena je maglom neutralnosti koja prekriva učinke i ishode delovanja institucija kao teorijski nevažne. Bitno je, na primer, da funkcionisanje tržišta ispunjava neke formalne kriterijume, a manje je važno ko i kako artikuliše i nameće te kriterijume. Slično je i sa izborima. Potpuno je nevažno što su pobednici u toj trci uvek isti (sa neznatnim varijacijama). U tom smislu opravdano je da 1 odsto ljudi bude superbogato i superuticajno, a da znatan procenat stanovništva (procene idu do 50 odsto na nivou planete u zavisnosti od kriterijuma koji se primenjuju) živi u siromaštvu ili je izložen velikim rizicima da padne u siromaštvo. To je nesrećna okolnost, čak ne ni tržišna greška.

160

Drugi razlog je to što postoji sve manje fizičkog i konceptualnog prostora za bilo kakvo socijalno i političko eksperimentisanje koje bi izlazilo iz definisanog okvira. Privatizacijom fizičkog prostora, komercijalizacijom preostalih javnih prostora ili memorijalizacijom istorijskih mesta itd. – sužava se mogućnost kolektivne akcije da ide mimo bezbednih staza ili da pokuša da promeni smernice. Prvobitno očekivanje da će internet otvoriti novi konceptualni prostor za demokratsko kolektivno delovanje brzo se izjalovilo, tako da i ovaj medij sve više postaje sredstvo kontrole, sve dublje i obuhvatnije. Nije moguće dokazati održivost neke alternative, ako alternativu nije moguće ni realizovati.

Zbog toga je znatno uvećan napor političke i teorijske imaginacije koji je potreban da se vidi i formuliše alternativa: najpre da se razbije magla koja obavija uspostavljeno uređenje (koja se danas ponekad nejasno imenuje kao neoliberali-

građane. Kao mladi harvardski profesor bio je pionir škole Kritičkih pravnih istraživanja koja se bavila istraživanjima i kritičkim preispitivanjima socijalne dimenzije pravnih praksi. Kasnije se upustio u dalje raščišćavanje terena u knjigama o konstruktivističkoj socijalnoj teoriji kao teoriji politike koja ne priznaje nužnost institucionalnih rešenja. Konačno, okušao se i u realnoj politici u Brazilu, najpre kao opozicionar a kasnije i kao ministar u brazilskoj vladi.

zam), a zatim i da se oslobodi prostor za platformu koja bi mobilisala subjekte političke promene. Zbog toga alternativni politički programi slabo uspevaju, ali zato se lako “primaju” radikalna rešenja, bilo da su zasnovana na religioznim doktrinama, identitetskim pričama ili praznim utopijama.

DRUŠTVENE I HUMANISTIČKE NAUKE: TRANZICIJA KA IDEOLOŠKOJ HEGEMONIJI

Uverenje o nepostojanju alternative osnaženo je kroz dominantne tendencije u društvenim naukama i humanističkim disciplinama. Unger kao prepreke za teorijsko utemeljenje alternative navodi tri obrasca argumentacije koji su karakteristični za društvene nauke, političku filozofiju i humanističke discipline. To su *racionalizacija*, *humanizam* i *eskapizam*. Ovde bi se mogao dodati i *mesijanizam*. Pre nego što ukratko opišem na koji način te tendencije ne idu naruku stvaranju alternative potrebno je dati neke napomene. Tendencije o kojima je reč ne osporavaju se same po sebi i ne spori se njihova važna mesna vrednost za mnoge discipline. Radi se o dve stvari. Prva je to da se objašnjenja i zaključci dobijeni ovim pristupima često protežu mimo prvobitno postavljenog pitanja i prikazuju kao opštiji nego što jesu. Na primer, ne radi se o tome da čovek nije racionalno biće koje pravi kalkulacije u težnji da maksimalizuje svoje preferencije, nego o tome da se takvoj kalkulaciji ne može davati metodološki prioritet. Štaviše, njome se ne mogu objasniti ni njene vlastite pretpostavke izuzev ako se ne uđe u evolucionu sociologizam sumnjive vrednosti, odnosno ako se ne pretpostavi da je to pobeđnička strategija koju društveni život i istorija nameću kao kvaziprirodni izbor s malim skupom varijacija. Druga je to da se uvidi najčešće tumače u odnosu na postojeći skup institucija, što je često rezultat institucionalne prinude, a ne doslednosti teorijske konstrukcije. Zbog toga, strukturne promene deluju nezamislivo, izuzev onih koje se nameću odozgo, poput tranzicije. Svaka druga strukturna promena označava se kao neodgovorna avantura i eksperiment sa nesagledivim posledicama.

161

a) *Racionalizacija*. Ova tendencija vodi se istraživanjem individualnih i kolektivnih izbora pomoću kojih se pojedinci i društva prilagođavaju “suboptimalnim” rešenjima koja su definisana najboljim dostupnim praksama i institucijama. Pojedinci i grupe prave racionalne izbore čiji su parametri definisani pozitivnim nalazima o učincima institucija i praksi. Ta vrsta istraživanja uvide iz evolutivne sociologije koji iskustvo prikazuju kao misteriozni proces selekcije u kome preživljavaju one prakse koje se tokom vremena pokazuju kao uspešnije kombinuje sa ekonomskom logikom koja istražuje maksimizatorske poteze u igri društvene koor-

dinacije, a različita stanja opisuje kao optimalne ravnoteže u kojima niko ne može dobiti ništa a da neko drugi ne izgubi nešto. Ideja je da ova dva pristupa konvergiraju, evolucija institucija i praksi s jedne strane, i racionalne težnje pojedinaca s druge strane, i uzajamno se podržavaju. Potrebna je samo ona vrsta političke intervencije koja uklanja smetnje navodno slobodnoj i dobrovoljnoj saradnji pojedinaca. Pojam tranzicije bi trebalo da institucionalizuje jedinu preostalu strukturnu promenu. Sve drugo je, opet, avantura.

Ovakav pristup favorizuje institucionalnu shemu liberalnog kapitalizma i predstavničke demokratije bez obzira na to što takve institucije proizvode sve veće nejednakosti i favorizuju političko odlučivanje u prilog bogatih, što je potvrđeno u mnogim radovima. Međutim, ravnoteža koja je tako uspostavljena, grubo rečeno, ne može da se popravi promišljenom političkom intervencijom a da društvo ne zapadne u gore stanje (suboptimalna ravnoteža na nižem nivou).

162 b) *Humanizacija*. Unutar političke filozofije i srodnih disciplina sličan učinak je postignut i ustoličenjem fundamentalnih prava kao neprikosnovenog osnova discipline. Ovde se, opet, ne radi o tome da prava nisu važna, nego o tumačenjima i mestu koje ona zauzimaju unutar teorija. Ljudska prava su kroz istoriju bila oruđa emancipacije pojedinaca od društvenih pritisaka i političkog ugnjetavanja, a i danas, ona najčešće jesu opravdana ograničenja usmerena protiv proizvoljnih političkih i društvenih intervencija. U tom smislu, ljudska prava jesu opravdano sužavanje polja alternativa. Ipak, ljudska prava su u poslednjim decenijama pokazala i svoje drugo lice. Politizacija ljudskih prava, zajedno sa nedorečenostima međunarodnog prava, otvorila je prostor za zloupotrebe od strane moćnih i sposobnih da nametnu vlastito tumačenje. Liberalno-demokratske ustanove, zajedno sa nacionalnom suverenosti država, nisu u stanju da obezbede okvir za neproizvoljno tumačenje prava pojedinaca i zaštite njihove slobode. Zbog toga je pogrešno pretpostaviti da postoji zajednička normativna osnova i skup institucija koji je otelovljuju, te da je samo potrebno korigovati neke njihove učinke i sprečiti izvitoperenosti u njihovom delovanju. Normativne teorije deluju upravo tako, kao ideje i recepti za korekcije i unapređenje rada tih ustanova.

Zbog toga i najdobronamernije teorije, poput Rolsove (John Rawls) teorije pravde, izgledaju politički naivno kada pretpostavljaju da je moguće rešiti problem unutar različitih institucionalnih okvira, odnosno bez zahteva za ozbiljnim redizajnom institucija pod pretpostavkom da postoji saglasnost u vezi sa moralnim sadržajima suštinskih ustavnih principa (što su za njega principi pravde). Praktični učinak većine humanizujućih napora bio je prihvatanje postojećeg institucionalnog

aranžmana, uz predloge kako da se učinci institucija poboljšaju ili koriguju, a ne njihova rekonstrukcija.

c) U humanističkim disciplinama, smatra Unger, dominira eskapistička tendencija. Eskapizam u tom kontekstu znači da su lični projekti i unutrašnji život nezavisni od velikih društvenih i političkih transformacija, ako je društvo organizovano na dovoljno pristojan i efikasan način. Politika ili biznis nisu aktivnosti sa ljudskim licem. Stoga mesto aktivizma zauzimaju lični projekti, različite avanture svesti ili tehnike samopomoći, pod geslom da “cveta hiljadu cvetova”. *New age* projekat je jedan od takvih primera. Mada zastupnici ovih ideja vole da se deklariraju kao subverzivni u odnosu na poredak, njihovo neučešće i odbijanje poredak može lako da apsorbuje, čak i iskoristi u vlastite svrhe. Rasprave o tome da li su *New Age* ili postmoderni pluralizam “agenti neoliberalne ideologije”, kukavičje jaje levice, ukazuju na to da one sadrže, kod svojih zagovornika, dozu fatalizma, pomirenosti sa sudbinom, pomešanih sa samodovoljnim narcizmom i dozom cinizma, a kod kritičara, dozu utopijskog sanjarenja i zanesenjaštva. Ni jedno ni drugo nisu zahvalne političke alternative.

Slično važi i za sve prisutniju struju levog političkog mesijanizma. Radi se o očekivanju političkog obrata koji je sličan onom koji je u crkvu uneo Sveti Pavle preko lične religiozne konverzije. Dobar primer za to su neke od ikona savremene levice poput Slavoj Žižeka, Alena Badijua (Alain Badiou) ili Žaka Deride (Jacques Derrida), koji svaki na svoj način raščišćavaju teren za neizvesnu budućnost. Njihov uticaj je veliki na autore radikalne levice. Važno je, kao i u slučaju eskapizma, da se tu, mada ne na isti način, takođe prekida veza između transformativnih potencijala politike i artikulacije alternativnog političkog programa. Ne postoji odgovor na pitanje kako da se zahtev za jednakošću i politizacijom učini samostalnom i sprovođivom političkom alternativom. Priprema terena za radikalne rezove i velike skokove sa neizvesnim ishodom, kao i estetizacija politike, više je razoružavanje transformativne politike, nego radikalna politika.

163

ZAŠTO JE NEDOSTATAK ALTERNATIVE PROBLEM

Pitanje je da li je nedostatak alternative problem. Zašto bi uopšte insistirali na artikulaciji alternativnog gledišta ako se pokazalo da su dosadašnje alternative bile lošije? Da li onda akademske i političke napore možemo bez brige usmeriti na to da se postojeće političke zajednice učine savršenijim mestom za život, nezavisno od alternativnih gledišta? Na ova pitanja je moguće odgovoriti ako je pojmovima poput demokratije, ljudskih prava ili tržišta moguće dati dovoljno empirijskog sa-

držaja koji je nezavisan od vrednosnih opredeljenja aktera. Na primer, pitanje fer i slobodnih izbora može se razrešiti empirijskim opisom procedura (izborni sistem, slobodan pristup medijima itd.) i normalizovanih oblika demokratskog ponašanja aktera (demokratska politička kultura koja isključuje aktore koji zloupotrebljavaju procedure ili borbena demokratija koja im zabranjuje učešće).

Međutim, kako onda znamo kada demokratske procedure prestaju da budu demokratske ili kada se slobodan pristup medijima pretvara u instrument kontrole itd.? Potrebni su nam novi instrumenti za procenu tih procedura, koji su takođe proceduralni po karakteru. Takva logika nas vodi u dva ekstrema. Jedan je beskonačno umnožavanje kontrolnih procedura koje nas vode do tačke u kojoj se susreću kriterijumi i sud o tome da li su kriterijumi zadovoljeni. Postavlja se pitanje o mestu definisanja i o mestu suđenja. Ko će i na osnovu čega, reći da je nešto demokratija ili da je nešto demokratsko, a da nešto drugo nije. Drugi ekstrem jeste stipulacija. Pokazaćemo prstom koje to procedure i prakse nazivamo demokratskim i reći da je to demokratija, a sve drugo meriti prema tim kriterijumima. Prednost ovog načina definisanja jeste u tome što se otklanjaju neke spekulativne dileme, ali nedostatak je to što odgovori mogu sadržati proizvoljnosti koje su podložne raznim uplivima i transformacijama. Dakle, ostaju otvorena ista pitanja – pitanje imenovanja i pitanje procene. U oba slučaja dolazimo do istog odgovora – sve zavisi od odnosa snaga.

Može se reći da je uvek sve i zavisilo od odnosa snaga. Ali politika je delatnost koja je smišljena da bi se regulisao i pacifikovao “odnos snaga”, a demokratska politika je oruđe kojim bi se merila nečija snaga pod pretpostavkom da se svako tretira kao politički jednak. To bi značilo da ne može “snaga” biti mera demokratije, nego je, obrnuto, demokratija mera nečije snage. Šta se onda dogodilo sa demokratijom i politikom? Da li je demokratska politika “mera snage”. Demokratska politika je izgubila sposobnost da proizvodi vlastita rešenja i to na dva načina. Prvo, politika, u formi reprezentativne demokratije, ne poseduje više dovoljan samotransformativni karakter koji bi joj omogućio da vlastite institucionalne odgovore prilagodi društvenim zahtevima. Stoga je moguće, i dalje, zvati demokratskim politički sistem u kome se odluke po pravilu donose u prilog nove “aristokratije” ili “oligarhije”, kako je to ubedljivo pokazao Martin Gilens (Martin Gilens) u knjizi *Bogatstvo i uticaj (Affluence and Influence, Princeton University Press, 2012)*.

Drugo, politika se sve više povlači iz posla transformisanja društva. Ona je prestala da bude transformativna i postala tranzitivna, odnosno tehnika prelaska, iz jednog zadatog stanja u drugo, takođe zadato. Rešenja se više ne kreiraju unutar političkog polja primereno datoj grupi ljudi koji žele da se samoorganizuju, ona se

znaju i već su nekada i negde kreirana, radi se sad samo o tome da se ona prilagode i primene. Društvene i humanističke nauke su postale saučesnici u ovoj “amputaciji” demokratske politike. One su se dobrovoljno odrekle velikog dela resursa koji ih osposobljavaju da artikuliraju alternativu.

Sada se možemo vratiti na početak da bismo objasnili provizorni zaključak koji je formulisan uz pomoć terminologije Hane Arent: da se nalazimo u stanju stalnog “kretanja tamo-amo, komešanja u potpunoj sterilnosti”. Što je dakle stanje kada neka sfera života “nije lišena samo svoje osnovne stabilizujuće snage, već i početne tačke u kojoj se menja, u kojoj postaje nešto novo”. Na osnovu onoga što je rečeno, mogle bi se razviti dve teze. Jedna je da su dominantni trendovi i platforme društvenih i humanističkih nauka, zajedno sa demokratskom politikom, postali sterilni i da se stvari komešaju bez kapaciteta da isporuče nove artikulacije i rešenja. Naravno, takvi periodi nisu neuobičajeni i ne moraju biti problem sami po sebi. Ono što može biti problem, jeste nedostatak resursa i oruđa da se prokrči novi put, tamo gde postoji zastoj. Tranziciona agenda svakako nije ta staza. Ona se istrošila onda kada je postalo jasno da “defektne” demokratije nisu defektne zbog neuspele tranzicije nego zbog krize modela predstavničke demokratije. Da problem ne postoji samo na periferiji, nego i u centru. To se znalo već dugo, najkasnije od sredine dvadesetog veka, ali istraživačka agenda, makar ona preovlađujuća, nije odgovarala na to, čak i onda kada je prihvatila postojanje “konceptualne greške”. Iz tog razloga, javlja se trend preispitivanja ideja i samotematizacije disciplina. Postoji mnogo knjiga koje počinju sa pojmom ideja, a tematizuju demokratiju, ljudska prava, pravdu i druge važne koncepte. Neslaganje više nije na nivou koncepcija, nego pojmova i ideja, ali je operativna agenda još uvek daleko. Slično je i sa knjigama o “stanju disciplina”, koje pokušavaju da dijagnostifikuju stanje i trendove, koje više liče na kompilacije bez unutrašnje logike, nego na pokušaje krčenja novih staza.

Druga teza ukazuje na mnogo ozbiljniji problem. Stanje je takvo da dominantne agende društvenih i humanističkih disciplina pate od dva nedostatka: a) nemaju stabilizujuću snagu i b) nisu sposobne da se radikalno menjaju. Međutim, ovde nije reč samo o nedostatku oslonca (početne tačke) i nesposobnosti da se nešto menja. Ovde je reč o nečem još važnijem. Čak i kada bi bile sposobne da se menjaju, društvene i humanističke nauke ne bi mogle da prepoznaju nešto novo, jer im nedostaje merilo za to kada nešto postaje to novo. Nedostaje im početna tačka u odnosu na koju se menjaju i postaju nešto novo. Zbog toga je postojanje alternative važno. Ako je sve teorije moguće posložiti po jednoj ordinati, onda je svaka promena samo promena mere, nešto je manje ili više isto. Pokušaj da se sve svrsta unutar jedne agende uvek daje takve rezultate. Navedeni trendovi, o kojima

je pisao Unger, ukazuju na to koliko su različite agende ipak kompatibilne i koliko su, uzete zajedno, nemoćne da otvore prostor za novo razumevanje društvenog i političkog života koje bi moglo da stvori prostor za društveno eksperimentisanje i nove, alternativne oblike organizovanja. Ako se krećemo samo prokrčenim stazama, veliki deo zajedničkog života i važne teme i ideje ostaće nevidljivi unutar naše istraživačke agende. Stvar je dosta jednostavna: u trenutnoj podeli rada, društvene i humanističke nauke nemaju konceptualne resurse kako da tematizuju alternative, a nemaju ih zato što su se dobrovoljno odrekle nekih pristupa. Sudbina marksizma je jedan od primera koji smo pomenuli, ali ne i jedini. Periodična dominacija određenih tema govori u prilog tome da se istraživačka agenda određuje u odnosu na nešto drugo, a ne prema logici istraživanja i autonomnog tumačenja društvenog života. Demokratizacija ili ljudska bezbednost su dobri primeri za to. Istraživačka zajednica više kaska za temama čije tumačenje dolazi spolja (najčešće iz politike) i pokušava da ih stavi u poznati okvir. Postoje izuzeci, ali oni ne kreiraju “trend” unutar velikih naučnih institucija.

166 Na ovom mestu možda treba tražiti deo odgovora na pitanje odakle potiče veliki raskorak o kome je na samom početku bilo govora. Pokušaj da se sve konceptualizuje unutar jedne sheme ili nekoliko kompatibilnih dominantnih shema jeste nešto što zaklanja pogled. O onome što se ne može uklopiti, o tome se – poručuju nam – ne može ni govoriti.

Đorđe Pavićević
(autorka fotografije: Neda Radulović-Viswanatha)